

XIX. YÜZYIL BEKTÂŞİLİĞİ HAKKINDA BİR ESER: İZÂHÜ'L-ESRÂR

Cahit TELCİ

Bilindiği üzere Anadolu'da ve sair İslâm coğrafyası üzerinde bir gelenek oluşturabilen ve yaklaşık XV. Yüzyıldan bu tarafa zaman zaman yasaklanmış olmasına rağmen varlığını, tarzı daha değişmiş olduğu halde, devam ettirebilen tarikatlardan birisi de Bektâşiliktir.

Osmanlı ülkesinde, Hacı Bektâş-ı Veli'nin, Yeniçeri Ocağının da piri sayılması dolayısıyla Bektâşilik, yüzyıllar boyu gelişmiş ve devlet de XIX. Yüzyıl gelinceye kadar tarikatı muhafaza etmiştir. Gerçi özellikle Mevlevilik ile Bektâşilik arasında derinden derine bir rekabetin var olduğu biliniyorsa da bu yüzyıla kadar ortaya çıkmamış/ çıkmamıştı. Aslında Osmanlı idâresi, XVIII. Yüzyıldan itibaren hemen bütün tarikatlarla ilgili bazı tedbirler alma, en azından bir düzen vereme yoluna gitmişti¹. Aynı şekilde Bektâşi tekkeleri konusunda da bazı düzenlemeler getirilmiştir. 1826 senesinde Yeniçeri Ocağı politik bir takım mülahazalarla kapatılınca, yakın ilişki içerisinde buldukları Bektâşi tarikatı da yasaklanmış ve Bektâşi tekkeleri kapatılarak, bazı tekkelerin binalarına varıncaya kadar yıkılmış ve hatta taşları bile taşıtılmıştır. Aşağıda tanıtıma çalışacağımız eserin ana temasını oluşturan Bektâşiliğin yerine, Nakşibendiliğin ikamesi anlayışı, işte bu tarihlerden itibaren başlayacaktır ki, bir taraftan Bektâşilik takibata uğrarken öbür taraftan Bektâşilerin boşalttıkları sahanın Nakşibendilerce, bir anlamda devlet eliyle doldurulduğunu da görmekteyiz². İşte bu tarihlerden sonra Bektâşiler hakkında resmî ya da gayri resmî olarak, olumsuz eleştiri kampanyası da başlamıştır. Zaman içerisinde bu kampanya devam ederken, yine devlet kanalıyla gelen yumuşama, tekkelerin faaliyete başlaması ve Bektâşi çevrelerinin kendilerine yöneltilen eleştirilere cevap verebilecekleri zemini hazırlamıştır. Ancak

¹ Mesela Sa'diye tarikatı'nda şeriat hilafına bazı hareketlerin mevcudiyetinden bahisle bu tarikatta tekke şeyh olacakların ehliyetli kişiler arasında ve İstanbul'da Abdüsselâm tekkesi şeyhi tarafından seçilmeleri hakkında H.1227 tarihli ferman BOA.Cevdet-Evkaf. nr. 11874; Yine bütün tekkelerdeki dervişlere şeyhleri tarafından mühürlü tezkere verilmesi usulüne dair H.1252 tarihli ferman: BOA.Cevdet-Evkaf. nr. 18014; Yine aynı tarihli ve bütün Osmanlı ülkesindeki tekkelere tayin edilecek olan şeyhlerin tarikat adabına vakıf ve mürid yetiştirebilmeğe muktedir kişilerden seçilmesine dair ferman: BOA.Cevdet-Evkaf. nr. 1597. gibi birçok düzenlemeler görmekteyiz.

² Bu anlamda, Kırşehir Mütessellimi Abdurrahman imzalı bir arz son derecede önemlidir. Çünkü burada Şeyh Hamdullah Efendi'nin şeriate mugayir ahvali dolayısıyla Amasya'ya sürgün edilmiş, onun yerine tekkede şeyh olan Veliüddin Efendinin göreve tayininde de "...tarik-i Nahşibendiye usulü irâe olmak..." şartı aranmıştır. Neticede Mütessellim sürgün edilmiş olan Hamdullah Efendi'nin de "...tashih-i itikad ile tarik-i Nahşiyeye kemâl râğbet..." üzere olduğunu ileri sürerek afvını rica etmektedir. BOA.Cevdet-Evkaf. nr. 23489.

kanunen hâlâ yasak hükmünde idiler, daha sonra II. Abdülhamid devriyle beraber Bektâşi tekkeleri alenen, yeniden faaliyete başlamışlardır. Cumhuriyet yönetiminin tarikat ayrımı yapmadan bütün tekkeleri kapatması sürecinde, Yakup Kadri'nin *Nur Baba* adlı romanı, Bektâşilerle ilgili yukarıda ifade edilen kampanyayı yeniler nitelik taşımaktadır. Bu romanın amacının, tekkelerin kapatılması sürecine hizmet etmek olduğu ya da olmadığı tartışmaları bir tarafa, fiilen ilgisi olmasa bile, bu tür yazılı ifadelerin, tekkelerin kapatılması sürecine yardımcı olduğu muhakkaktır³.

Bizim burada tanıtıma çalışacağımız eser de işte bu olumsuz bakış tarzı süreci içerisinde yer alan eserlerden bir tanesidir. Bilindiği üzere bu konudaki en belli başlı eser Şeyhülislam Esad Efendi'nin eseridir⁴. Bu eser Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması süreci ile Bektâşi tekkelerinin lağvını anlatmaktadır.

36 varaktan oluşan *İzahü'l-Esrâr*'ın⁵ yazarı ve yazılmış olduğu tarih belli olmamakla beraber, XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. Yüzyılın başlarına ait olmalıdır. Ancak yazarının ve kesin yazılış tarihinin belli olmaması, elbette ki eserin ifade etmekte olduğu anlayışı muattal kılacak bir durum değildir.

Aşağıda tamamıyla değerlendirilecek olan metnin genelinde hâkim bulunan anlayış, bu tâifenin Hurûfî oldukları iddiasıdır, ki bir çok yerde açık bir şekilde ifade edilmektedir⁶. Ancak eleştiriler teker teker ele alındığında, daha ziyâde Osmanlı klasik çağından beri, şer'i anlayış yanında mevcut olan bütün sûfi düşünce ve özellikle de Havefilik ve Melâmîliğin şiddetli bir şekilde tenkid edilmekte ve bunların karşısında Nakşibendîliğin savunulmakta olduğu görülür. Bu durum, XIX. yüzyılda Bektâşiliğe karşı ortaya çıkmış olan en önemli anlayışlardan biridir. Bektâşilikten ayrılıp Nakşîliğe sülûk, âdetâ bir kurtuluş olarak nitelenmektedir ve *İzahü'l-Esrâr*'ın hâkim teması da budur⁷. Bu anlayış belli bir oranda da devlet tarafından vaz edilmiştir. Bir anlamda

³ Türk basın ve yayın hayatında zaman zaman bu kabilden ifşâât türü eser ve yazılar kaleme alınmıştır. Bunlara ilginç bir örnek de, Haftalık olarak neşredilen *Büyük Gazete*' de 18 Eylül 1926 tarihinden itibaren yaklaşık yirmi tefrika olarak kaleme alınmış olan "Bir Bektâşi Babasının Hâtıratı: Bektâşi Tekkesinde Senelerce Neler Gördüm" başlıklı ve H.A rumuzlu kişi tarafından nakledilen yazı dizisidir. Yazı dizisinin birçok yerinde Bektâşiler bir çok ifadelerle eleştirilmekte olup mesela bir yerde "... kahraman Türklerin sırtına birer sülûk gibi yapışmış tenbellik, fuhs ve rezâlet yuvalarından Bektâşilik..." ifadesi gibi sert ifadeler de çok yerde kullanılmıştır. Bkz. *Büyük Gazete*, Nu. 10, 30 Kânûn-ı Sâni 1926.

⁴ Es'ad Efendi, *Üss-i İnkılâb*, İstanbul 1293.

⁵ *İzahü'l-Esrâr*, *İstanbul Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları*, Nr. K. 174

⁶ Her ne kadar Bektâşilikte Hürûfîlik tesirleri var ise de (Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşilik", *T.D.V. İA. C.V,375*) tamamen Hürûfîliği benimsemiş olduklarına dâir bir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Kaldı ki elimizde şimdilik başka veriler olmamakla beraber Elmalu'daki Bektâşi Tekkesi'nin 1826 senesinde kapatılması esnâsında zabt edilmiş olan bütün menkul ve gayri menkulleri meyânında bulunan tekke kitaplığında Hürûfîliğin ana eserlerinden sayılabilecek *Câvidân* ya da *Aşkınâme*'nin bile mevcut olmayışını bu meyânda ifade etmek gerekir. BOA. MAD. 9771, s.56.

⁷ Müellif burada Tâlib olarak nitelediği ve fakat ismini vermediği bazı kişilerin müşâhedelerine yer vererek, bazı hâdiseler nakletmektedir ve birinci tâlib naklettiklerinin sonunda "işbu

yüzyılın başlarında mevcudiyetini bildiğimiz Bektâşi-Mevlevî çekişmesi, 1826 ve özellikle de yüzyılın ikinci yarısından sonra Bektâşi-Nakşî çekişmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Eserin önemi de çok açık ifâdeler ile Bektâşilik karşısında Nakşibendiliğin savunuluyor olmasıdır.

Eser, yukarıda ifade etmiş olduğumuz gibi Bektâşilerin, Hurufî oldukları iddiâsıyla başlamakta ve bu taifenin Fazl-ı Hurufî'yi Allah makamına kadar yükseltmiş bulduklarını ifade etmektedir⁸. Namazlarında niyet ederken “ *yâ vehullah yâ zâtullah, yâ Fazlullah Allah ü ekber*” şeklindeki niyet ile başladıklarını ve rûkû ve sücûdda üçer kere “ *yâ hazret-i fadl-ı rabbii'l- arşi'l-azîm ve yâ Hazret-i Fazl-ı Rabbi'l-a'lâ*” ifâdelerini kullandıklarını belirtmektedir⁹. Devamında *Câvidân*'dan da örnek verilmek suretiyle bu taifenin hangi kitabı incelenirse incelenirse, Allah'ın varlığı ve birliğine ait bir kelime bile bulmak şöyle dursun, İslâmîyete hürmet, saygı olmadığı gibi, sâir şer'î hükümler, bedeni ve mâlî ibâdetler hususunda da bir şey bulmanın mümkün olmadığı ifade edilerek, bunların inancının temeli Fazlullah'ın yüzündeki hutû denilen kullara tapmaktan ibaret olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, *Câvidân*'ın Kur'an Tevrat ve İncil'in, mânasını nakleden mukaddes kitap olarak kabul edildiği de belirtilir¹⁰. Fazlullah'ın hulûl yoluyla İsa ve Musa'daki mevcudiyetine inanıldığı vurgulanır¹¹.

Tarikatın tesisini Babek'e kadar götürüp, onların dağıtılmasından sonra Fazlullah'ın Astarabad'da ortaya çıkarak etrafına on beş bin kişiyi topladığı ve bu taifenin de Timur'un oğlu Miranşah tarafından dağıtılarak Fazlullah'ın öldürülmesi hadiselerini¹² naklederek bu kargaşadan kurtulan bir çok kişinin etrafa dağıldıkları sırada Hulefâ-i Aliü'l-a'lâ denilen kişinin Kayseri yakınlarındaki Hacı Bektaş-ı Veli tekkesine gelerek oradaki *şeyh-i sadedili* kandırdığını, *Şakayık* müellifinden naklen kaydetmektedir¹³. Halkı ifsâd etmeleri sürecinin II. Mahmud zamanına kadar devam ettiği ifadesinden sonra *ve esnâ-yı vak'a-i hayriyede Hırka-i Saadet dâire-i fâhiresinde içtimâ eden ulemâ-yı a'zam ve meşâyih-i kirâm ittifâkıyla tekfir tâife-i merkûmeyi şâmil*

küfriyâtı görünce sıdk ile cenâb-ı hakka teveccüh eyleyib Tarik-i Nakşiye'ye intisâb eylediğimden bi hamdillâhi teâlâ dalâletten emin olub ileride Mansur meydanıyla Hilâfet meydanında tâlim edecekleri küfürlerden mâlûmât alamadım” demektedir. Bkz. *İzâhü'l-Esrâr* vr.16b. Ayrıca eserin 34b-36b varakları arası kâmilten İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan birçok Nakşî-Hâlidî meşâyihinin isimlerinin sayılarak âdetâ sûfî anlayış için bunlar birer adres olarak Bektâşilere ve Nakşî olmayan bütün sûfilere ilân edilmektedir.

⁸ Hurufî inancı konusunda bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Ankara 1989 (2. baskı) s. 18 vd.

⁹ *İzâhü'l-Esrâr*, vr. 5a

¹⁰ vr. 7a.

¹¹ Gölpınarlı, bu anlayışı, bütün peygamberlerin Fazlullah'ın mtjdecisi oldukları inancı şeklinde nakleder. *a.g.e.*, s.19

¹² Bütün bu olaylar ve Hurufîlik hakkında mâlûmât için Hellmut Ritter “ Die Anfänge Der Hurûfîfette” *Oriens* No:12 Vol:7 Leiden 1945, ss. 1-54.

¹³ vr.8b.

verilen *sûret-i fetvâ-i şerife* ifâdesiyle tarikatın mevcut durumunu nakleder¹⁴. Ve eserin bundan sonraki önemli bir kısmını, bu toplantıda hazır bulunanlardan olan Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin eserinde naklettiği, Bektâşiler arasında bulunmuş, müellifin ifâdesiyle "...merkûmların *esrârına ba'de'l-vukûf meydan gören ve mazhar-ı tevfiğ olub tövbe ve rüçû' eden...*" dört kişinin gördükleri ve bildiklerinden naklettikleri oluşturmaktadır.

Bu kişilerin müşahedeleri olarak nakledilen konular genellikle, Bektâşi tekkelerinde, tekkenin idârecisi makamında bulunan babaların tavırları, konunun inanç boyutu, tasavvufî kavramlara karşı ilgi ve alaka ile bu kavramları algılama biçimleriyle ilgilidir. Burada gözlemleri nakledilmiş olan kişilerin sayılarının az olması, anlatılanların bütüne şâmil olmayacağı gibi bir düşünceyi de hatıra getirmekle beraber, konunun takdim ediliş tarzı, bu sorunu ortadan kaldırmaktadır. Çünkü tâlib denilen bu kişiler, dört beş yıl hatta bir tanesi yirmi beş yıl kadar bu anlayış dünyası içerisindeki tekkeleri ziyâret ede ede dolaşmışlardır ya da *İzahü'l-Esrâr*'ın müellifi konuyu böyle takdim etmektedir. Ancak elbette ki burada yirmi beş yıl boyunca anlaşılamayan bir hakikatin, bu kadar zamandan sonra nasıl anlaşılabilirdiği de ayrı bir sorun olarak ortada bulunmaktadır.

Tâliblerden bir tanesi "*kendisini pek çok ekâzible biri teşvik ederek inâbe etmek için babanın meclisine götürdüklerinde*" ilk defa olarak kendisine secde ederek başını secdeden kaldırdığında baba kendisine "*oğlum kaide-i tarikimiz ehl-i beyte muhabbet Yezid'e adavettir*" demiştir¹⁵. Bu noktada tâlibin zihninden geçindiği ve orada ifade etmediği ancak müellifin ifade ettiği sorular bulunmaktadır ki bunlar ehl-i beyte muhabbet ve Yezid'e adavet etmeyenin zaten mü'min olamayacağı ve kişinin kendi cinsi olan insana nasıl secde edebileceği¹⁶ sorularındır. Elbette ki müellif burada kendisinin de içerisinde bulunduğu tasavvufî çevredeki ehl-i beyt sevgisini de dikkate alarak konuşmakta ve iman ile ilgisi olmayan bir meseleyi âdetâ imânın bir cüz'ü imiş gibi ortaya koymaktadır. Ancak bu ilk karşılama ve ifadelere rağmen tâlib tarikata girmiş ve dört beş sene boyunca birçok tekkeyi dolaşmıştır bütün bu tekkelerde gördüklerini şu cümlelerle nakletmektedir¹⁷. "... her kangısına gitse âdet-i me'lûfeleri

¹⁴ *İzahü'l-Esrâr*'da bahsedilen bu toplantı muhtemelen Cevdet Paşa'nın naklettiği ve gerçekten de devlet erkânının yanında başka tarikatlara ait şeyhler de bulunmaktadır ki Cevdet Paşa'nın verdiği isimler şunlardır: Beşiktaşlı Yahya Efendi Türbedârı Nafiz Efendi, İdris Köşkü'nde tekkesi bulunan Balmumcu Mustafa Efendi, Galata Mevlevihânesi Şeyhi Kudretullah Efendi, Beşiktaş Mevlevihânesi'den Abdülkadir Efendi, Kasımpaşa Mevlevihânesi şeyhi Ali Efendi, Halvetiyyeden Koca Mustafapaşa şeyhi Zâkirbaşı Şikâri-zâde Şeyh Ahmed Efendi Merkez Efendi şeyhi Ahmed Efendi, Üsküdar'dan Nasuhî-zâde Şeyh Şemseddin Efendi, Celvetiyye'den Hüdâyî şeyhi Şitâb Efendi-zâde Seyyid Efendi, Bandırmalı-zâde Gâlib Efendi, Sa'diyye'den Kovacı Şeyh Emin Efendi. *Tarih-i Cevdet*, C.12, İstanbul 1328, s. 209.

¹⁵ vr. 9b

¹⁶ İrene Melikof, "Anadolu'da Cemaat Dışı İslamlık, Örf-dışılık, İnanç-karışması, Gnose" *Uyur İdik Uyardılar, Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları*, çev. Turan Alptekin, İstanbul 1993, ss.101-113, başlıklı makalesinde Sünnîlerin Bektâşilere yönelik bu ve benzer eleştirilerini, tarihsel sebepleri ile beraber tartışmaktadır.

¹⁷ vr.9b-10a

üzere şu câna bir parça dem yetiştir kalbi nurlansın demekten gayrı umûr-ı kalbiyeye dair sözleri ve evrâd ve ezkâr ve ibâdât ve taata müteallık fiilleri olmayub indlerinde en büyük ibadet nûş-i işrete müdâvemet idüğünü ve ber vech-i meşrûh ind-i zındıklarında...” Dikkat edileceği üzere müellif burada da, sair tarikatlarda ve elbette ki aynı zamanda Nakşibendilikte mevcut olan evrâd ve ezkârın yokluğunu da vurgulamaktadır.

Tâliblein ifâdelerinden tekkeye mürid olarak giren herkesin, orada bütün olup bitenlerin farkına varması mümkün değildir. Kişi ancak belirli görevleri yerine getirip, kendisine yeterince itimat olunduktan sonra kademe kademe yükselerek daha farklı âdetleri görebilmektedir. Tâliblerden bir tanesi, dört beş sene kadar zaman geçip, *babaya kemâliyle takarrübden sonra sağ tarafına kuud eder olduğunda*, tarikat rehberleri, *bu adamın kulağı delindi ârif sırasına geçti meydan görmeğe hak kazandı artık himmet zamanı geldi* demeleri üzerine baba tarafından kazan kaynatılarak ve çok para sarf edilerek bir ziyafet tertip edildiği ve beş-altı yüz müride yemek yedirilerek kendisi meydan odasına götürülmüş burada bulunan on iki post ve babalara secde ettikten sonra *büyük babanın* [Dede baba ?] huzuruna gelerek bu meydanın sırnı kendisine ifade ettiğini bildirmektedir. Burada kendisine öğretilen sırlar yedi tanedir. Bunlar: Hazret-i Ali'nin Allah olduğu ve başka olmadığı, kendisinin Hazret-i Ali'nin *Aynullahı olduğu*, burada oturanların *vücut* ve meydan rehberlerinin *Muhammed olduğu* ile *eline, beline ve diline* kavramlarından ibârettir¹⁸. Tâlib, Baba'nın, Hazret-i Ali'ye, Allah demesi üzerine gözünden yaş geldiğini, sebebi sorulunca asıl sebebini ifade edemediğini çünkü bunların mezhebdaşları olmayanları idam etmeyi *gaza-yı ekber*, ve içlerinden küstahlık edenleri öldürmeyi de *sünnet-i pîr* olarak kabul ettiklerini anlatmaktadır¹⁹. Tâlib yükseldiği bu derecede Bektâşilerin kendilerini namaz, oruç, zekât, hac gibi ibâdetlerle mükellef tutmayarak, Ehl-i Beyt nûrunu söndürmeğe çalıştığı iddiasıyla İmâm-ı A'zam'a da yaptıkları hezeyânlardan bahsetmektedir. Tekke içerisinde olan her şeyin hoş görülmesinin tarikat erkânından olduğu da ifâde edilerek zaman zaman babanın *hilâf-ı şer'* teklifleri üzerine, bunlar hangi kitapta yazıyor diye itiraz edildiğinde *“Tarikimizin kitaba ihtiyacı yoktur. Rehberin ağzından çıkan nasdu”*²⁰ şeklinde cevap verildiğini ilave etmektedir.

Tekke içerisinde, Allah ve peygamberi inkâr eden kişilerin de mevcut bulunduğu talibin ifâdelerinden anlaşılmaktadır. Bu kişilerin Baba'ya bildirilmesi üzerine Baba bu kişilerin gerçekte Bektâşi olmadıklarını *Berâti, Kızıldeli kolu veya mülhid*²¹ olduklarını ifade etmiştir²², ve hiçbir dini inkâr etmemenin kaideleri olup, ehl-i sünnete bağlılık sadedinde Allah ve peygamberin varlığını kabul, ancak Fazl-ı Huruffi'nin resûl ve Câvidân'ın da Kur'an-ı Kerim'in manası olduğunu beyan etmiştir.

¹⁸ vr. 10a-10b.

¹⁹ vr. 11a.

²⁰ vr. 11b.

²¹ Bu kavramla ilgili olarak bkz. Ahmet Yaşar Ocak “Türk Heteredoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfîzî, Mülhid ve Ehl-i Bid'at Terimlerine Dair Bazı Düşünceler” *İ.Ü. E.F. TED. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, Sayı: 12, sene 1981-82, İstanbul 1982, ss. 507-520.

²² vr. 11b.

Tâlib, Bektâşîlerin bütün risâlelerinde ifâde ettikleri, bütün dinleri kabul ediyor olmak keyfiyetinin, kendi icat ettikleri batıl bir dini dolambaçlı bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktan başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Belirli günlerde yaktıkları iki kandile secde etmelerini, kendi acemi dervişlerine, peygamberin miracta görüp Cebrail'den sorduğu ve Hazret-i Hüseyin'in nûruna secde ettiklerini söylerken, Mecûsilere, onların geceleri yakarak *kandil-i nûr* dedikleri nûra secde ettiklerini söyleyerek, onları kendilerine çekmeye çalıştıklarını, Tevrat ve İncil'i kabul ederek bu kitaplara inananları kendilerine çekmeye çalışırken, Kur'an için söyledikleri, Cavidân'ın mânâsı yakıştırmasını bu kitaplar için de yaptıklarını iddia etmektedir. Oysa ki Cavidân'ın 27 ve 28. bâblarında Fazl-ı Hurûfî'nin, sırr-ı hurûfu bilmesi sebebiyle, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'den daha efdal olarak kabul edildiğini bildirmektedir.

Tâliblerden bir tanesi bütün bu gördüklerinin sonucunda, yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi Bektâşîlerden ayrılarak Nakşibendî tarikatına geçtiğini ifâde etmekte ve kendisinin bulunduğu makamdan daha yukarıda iki makam daha bulunduğunu ancak onlar hakkında bilgisinin olmadığını söylemektedir.²³

Diğer tâlib, ilkinde olduğu gibi bazı kişilerin tazyikiyle değil müellifin naklettiğine göre *bunları sâir turûk-ı aliyye gibi sofiye tariki zanneyleyüb yirmibeş yıl kadar belde belde seyahat...*²⁴ etnek şeklinde aralarında bulunmuştur. Bu seyahatleri esnasında kendisine İlbasan'da²⁵ bir babanın adı verilerek oraya yönlendirildiğini ancak O'nun da diğer gördüklerinden bir farkı olmayıp *câhil-i ebter* olduğunu belirterek, son olarak kendisine Pir Evi'nde Dede Baba olan Saatçi Baba'nın tavsiye edilmesi üzerine oraya gitmiştir. Burada Atevil [ahır]'nde birkaç sene hizmet ettikten sonra Dede Baba'nın hizmetine tayin edilerek onu daha yakından tanıma fırsatını yakalamıştır. Nakledilene göre Dede Baba, Ramazan ayında tekkeye gelenlere kendisini oruçlu olarak takdim edip, onlar gittikten sonra yemek yiyerek, *ibâdet-i mefrûzâyı münkir* idi²⁶.

Bir gün Dede Baba'nın dolabında Hacı Bektaş-ı Veli'nin el yazısıyla yazılmış bir eseri okuyarak Dede Baba'ya "...bu kitapta demiş ki ferâizi terk eylemek zâhir-i şer'e göre fisk addolunup sofiye a'zâmı indinde küfür makamındadır demiş halbuki sizler *ibâdet-i mefrûzâyı inkâr ediyorsunuz*²⁷..." diye söyleyince Dede Baba hiddetlenerek bu kitabı okumasına kızmış ve "*hazret-i pîr bu kitabda ehl-i zâhirde zühhd yolun beyân etmiş aşk yolunda te'lif ettiği Cavidân'dır. Her ne kadar Cavidân'ı Fazlulah-ı Hurûfî kaleme aldıysa da hazret-i pîrin ahz eylediği ma'lûmdur.*²⁸" diyerek cevap vermiştir. Tâlib, burada yedi senelik hizmeti sırasında pek çok bâtil âyinlerine

²³ vr. 16b.

²⁴ vr. 16b.

²⁵ Buradaki Bektâşî tekkesi için bkz. F.W. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans* vol. II, Oxford 1929, s.559-50; aynı müellif, *Bektâşîlik Tedkikleri*, çev. Ragıp Hülûsi, İstanbul 1928, s. 47.

²⁶ vr. 17b.

²⁷ vr. 17b.

²⁸ vr. 18a.

tesâdüf ettiğinden bahisle, kavramı kullanmaksızın, *musahiplik* müessesesinin, namus kavramını ihlâl edecek şekildeki mevcudiyetinden bahseder²⁹.

Gözlemcinin, Bektâşîler'deki ikinci meydanın Mansur meydanı olduğunu ve bu meydana gelen insana bir ilaç içirildiğini ve kişinin kendisini kaybettiğini, hatta bir ara bu ilaçtan bir miktar aldığını ve memleketine gittiğinde arkadaşlarından birine bunu verdiğini ve bir müddet sonra ilacı içen kişiye sen eşeksin denilince kişi ahıra gidip bir müddet eşek gibi anırmaya başladığını söylediği nakledilmektedir³⁰. Yine aynı şahıs Hilafet meydanı olarak adlandırılan üçüncü meydanın da Fazlullah-ı Hurûfî'nin uluhiyyetini tasdikten ibaret olduğunu söylemektedir³¹.

Eserin bundan sonraki 20a-32b varakları arasında *işbu tâife-i Bektâşiyânın meydân görmeyen meredelerinin lâvıkiyla ilerüsüne ma'lûmâtı olmadığından babalar her şahsın mizâcına göre bir nev' kizb ile aldatmakta oldukları bâlâda beyân olundu bu muğfillere üzerimize vâcib olduğu üzere lâzım gelen nush ve pendi ifâ bir nebze ihtâr edelim şöyle ki bu adamlar babalara birkaç suâl etmek farz-ı ayn dir ifâdesiyle 27 eleştirel soru bulunmaktadır.*

Yukarıda ifade edildiği gibi eserin en önemli tarafı, Bektâşîlik karşısında çok açık bir şekilde Nakşibendîliğin teklif edilerek savunulmasıdır. Bu anlamda eserin son birkaç sayfasında âdetâ adres olarak gösterilen kişilerin isimleri de bu anlamda önem taşımaktadır. Fatih hocalarından diye nitelediği Seyid Efendi'nin Nakşibendîlikteki râbîta konusunda kaleme almış olduğu risâlesinde bu meseleyi tekfir eylediğini ifade etmektedir³². Ardından yine Nakşibendîlik karşıtlarından Kara Tokatlı ile Şeyhülislâm-ı sâbık Ömer Efendi'nin üstadı Mustafa Efendinin yine râbîta aleyhinde konuştuklarını ve Seyyid Efendi'nin risâlesini delil olarak kullandıklarından bahisle, kendisi, onlara karşı râbîtayı savunduğunu, âdetâ karşılıklı soru cevap şeklinde, anlatmaktadır. İşte Burada isimler de telaffuz etmeye başlar “... *fakîr imdi sûâl ettim ki asrımızda İstanbul'u ihyâ eden, beş-on kadar üstâd-ı kâmiliden ibârettir ve onları dahi ta'dâd ederim evvelâ Ayasofya'da Mardinî Hoca Mahmud Efendi, Tokatlı'nın hocası Kürd Abdurrahman Efendi, Mustafa Efendi'nin hocası Konyavî Kara Hüseyin Efendi, Akşehirli Hacı Ömer Efendi, Kozanlı Hoca Müzellef Ahmed Efendi, Fatih'de Giridli ve Vidinli Hoca Efendiler. İşte İstanbul ulemâsı üstâdı işbu merhum hoca efendilerden ibâret olduğu bedihidir. Kozanlı Hoca Şa'bânî bâkisi tarik-i Nakşiyeye-i Hâlidîye müntesib olub...*” ifâdeleriyle mes'eleyi vaz eder.

²⁹ vr. 18a; İrene Melikof “ Alevîlerin Bir Adeti Üzerine Araştırma: Musâhip, Ahiret Kardeşi” a.g.e., ss. 89-100; Orhan Türkođan, *Alevi Bektâşi Kimliđi, Sosyo- Antropolojik Araştırma*, İstanbul 1995, ss. 62-65.

³⁰ vr.19a.

³¹ vr.19a.

³² Bu mes'ele ile ilgili olarak, Butrus Abu Manneh “ Khalvwa and Râbîta in the Khâlidî Suborder” *Naqshbandis, Cheminements et Situation Actuelle d'un Ordre Mystique Musluman, Historical Development and Presents Situation of a Muslim Mystical Order*, Edités par Marc Gaborieau, Alexandre Popovic, Tiery Zarccone, İstanbul-Paris 1990, ss.289-301.

Sonuç olarak, *İzahü'l- Esrâr* içerisinde mevcut doğru bilgilerle beraber yer yer önemli abartmaların var olduğu bir muhakkaktır. Yukarıda muhtelif yerlerde ifade ettiğimiz gibi eser bir dönemin resmî ya da gayri resmî anlayışını yansıtıyor olmak açısından önem taşınmaktadır. Burada verilen bilgiler doğru olsun ya da olmasın, bir hakikat vardır ki o da, burada isnâd edilen fikir ve fiillerin, Bektâşî zümresine karşı zaman zaman yöneltildiği bir muhakkaktır. Belki de Şeyh Baba Mehmed Süreyyâ'nın eserinin mukaddimesinde ifade ettiği “.. bektâşiler hakkında her nasılsa münteşir olan türrehâta iltizâm edilen esâs dâhilinde mebnû ale'l-hikâye mukabele eylemektir. Hakiki Bektâşîliğin mişvâr ve âdâbını taat ve ibâdâtını ve erkân-ı tarikatı garazsız iltizâmsız hikâye ettim. Meslek ve tarikatlara değil efrâdın şahsiyetine ta'riz ve husûsiyetine dahleden zamanın ifrit-zebânı Bektâşîlere de teşmil-i sümûm ederse çok görülmez³³” cümleleri konuyu daha belirgin olarak ortaya koymaktadır.

³³ Şeyh Baba Mehmed Süreyyâ [Münçî Baba], *Tarikat-ı Aliyye-i Bektâşîyye*, Dersaadet 1338-1340, sadeleştirilerek yayınlayan. Ahmet Gürtaş, Ankara 1995, s.125.